

Bodó Julianna

Lokális identitás és interetnikus kapcsolatok összefüggéseiről egy esettanulmány kapcsán

Tanulmányomban a lokális identitás és interetnikus kapcsolatok kérdésének néhány mozzanatát szeretném megvizsgálni egy romániai, székelyföldi faluban végzett terepmunka tapasztalatai nyomán. A tanulmány az MTA Kisebbségkutató Intézete által kezdeményezett és szervezett kutatási program részeként készült. A Biró A. Zoltánnal közösen végzett terepmunka és az ennek nyomán készített tanulmány („*Hát ezek kezdtek sokan lenni...*” *Magyar–cigány kapcsolatok Korondon*) több olyan kérdést is fölvet, amelyek a lokalitás és az interetnikus kapcsolatok összefüggéseinek vizsgálata kapcsán továbbgondolhatók és továbbgondolandók.

Először röviden jelzem a terepmunka fontosabb tapasztalatait. Ezek részletes bemutatása a program keretében készített tanulmányban található. Második lépésben néhány olyan következtetéssel szeretnék foglalkozni, amelyek részletesebb kifejtésére a szóban forgó tanulmányban már nem kerülhetett sor (részint terjedelmi korlátok miatt, részint annak okán, hogy a tanulmány lezárása után a témával való további foglalkozásra is lehetőség volt (egy másik kutatási program keretén belül), és ez a munka néhány fontos kiegészítésre, további pontosításra adott alkalmat.

I.

Első lépésben nézzük tehát a terepmunka fontosabb elemeit. Bevezetőként csak utalás-szerűen szólnék a terepről.

A vizsgált település, a népi kerámiajáról híres Korond (Hargita megye, Románia) a Marosvásárhelyt Csíkszeredával összekötő, a Székelyföldet kelet-nyugat irányban átszelő útvonalon fekszik. Elsődleges vonzásközpontja mindig is a nem több mint egy napi járóföldre (25 km) lévő Székelyudvarhely volt. A város korábban megyeszékhelyként, később rajoni központként, 1968 után gazdasági központként játszott fontos szerepet a falu életében. A kistáji tagolódás szerint a falu a Sóvidékhez tartozik. Azonban azt lehet mondani – a Székelyföld sok más településéhez hasonlóan –, hogy a lokális identitás mindig sokkal fontosabb volt, mint a kistájhoz való tartozás, maga a „sóvidékiség” is jobbára csak „elit” termék.

A völgyben fekvő, halmaztelepülés jellegű falu első említése az 1333-as pápai tizedjegyzékben található. A település története, fejlődése a XIX. századig nem mutat sajátos jegyeket. A XIX. század második felétől azonban a környékbeli, nem a fő közlekedési útvonal mentén fekvő településekhez viszonyítva növekedésnek indul. Míg korábban a környező településeken volt virágzó fazekasság, később Korond került főszerepbe. A XX. század első évtizedeiben üzemek épülnek, új technológiák terjednek el, kiépül az „Árcsó fürdő”. Korond messzi földön híressé válik, s ez a folyamat a hatvanas évek második felétől teljesedik ki igazán.

A népszámlálási statisztikák adatai szerint Korond a nagyobb lélekszámú magyar települések közé tartozik. A faluról alkotott külső képben más etnikumú lakosság nem jelenik meg. A település saját belső világában azonban a más etnikumú lakosság a XX. század folyamán igen jelentős szerepet kap. Jóval nagyobb, mint amit a számadatok mondanak. A zsidó és örmény családok (bár számuk csekély volt) nagyon sok visszaemlékezés és történet fősze-

replői. A román eredetű, több mint egy évszázada magyarrá vált családokra vonatkozóan már csak burkolt utalások formájában, különleges alkalmak esetén történik említés.

A cigány lakossággal foglalkozó szakmai elemzések mennyisége egyelőre csekély. Gazdag információs forrást jelent azonban a cigány lakossággal kapcsolatos élmények, történetek számban és spektrumban igen jelentős halmaza. E történetek egybehangzóan állítják, hogy a cigányok száma a századelőn igen csekély volt. Külön beszélnek a házi cigányokról, akik „szegények voltak, seprűt, kosarat, kefét kötöttek ... segítettek ezt-azt. .. osztán örökké kértek valamit...”. A sátoros cigányok külön laktak, nem keveredtek a házi cigányokkal, „*azt mondják, hogy régebben sátorokba laktak, azért nevezik sátorosoknak... én ezt már nem értem, amire én emlékszem akkor ugye mesterséget folytattak... ilyen egyszerűbb kovácmesterséget, pléhből mindent megcsináltak, jártak másfelé is... osztán ahogy építkezni kezdtek az emberek, ugye csináltak csatornát, mindenféle ilyesmit... ezek mindig csapatba jártak, nem magányosan így házról-házra, mint a házi cigányok, ugye pénzük es volt, a cigány nyelvet is jobban tartották, az öltözetek is cigányosabb, most is az...”.*

A vándorcigányokhoz szintén sok emlék, sok történet kapcsolódik. A falu szélén telepedtek meg, „*ha jöttek, akkor hamar híre ment a faluba... az emberek mindent zártak bé, mert loptak ... loptak el mindent... Féltünk tőlük... kicsi leánka voltam, úgy féltünk, azt mondták, hogy elvisznek, elviszik a gyermeket, inkább a kerten mentünk, hogy ne találkozzunk velük, hogy tudjuk messze kikerülni, úgy féltünk...”.*

A terepmunka során azt a kérdést helyeztük a középpontba, hogy a magyar és cigány lakosság közti kapcsolat változása (az 1989 előtti helyzet összevetése az 1989 utáni változásokkal) milyen módon, milyen vonatkozásban módosította a falura jellemző közösségi tudást. A két időintervallumban a két etnikum közti kapcsolat „működése” eltérőnek mutatkozott, s a változások értelmezése segítséget nyújt ahhoz, hogy a lokális identitás alakulásáról is képet alkothassunk.

Csak vázlatosan fogom ismertetni a két időszakot.

I. a.

Az 1989 előtti időszakot vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a cigány lakosságról a falu magyar lakossága részletes, sok esetben személyre szóló tudást alakított ki, és ez a tudás a településre jellemző helyi közösségi tudás részét képezte. Ez általánosan fogalmazva azt jelenti, hogy a magyar lakosság észrevette, átbeszélte és értelmezte mindazokat a helyzeteket, amelyekben a cigány lakossággal közvetve vagy közvetlenül kapcsolatba került. Az átbeszélt és értelmezett eseményeket pedig beillesztette az általában mindenki által ismert közösségi tudásba. A cigány családfők, de sok esetben a családtagok egy része is mindenki által ismert, beazonosítható emblematikus figurákká vált. De kiterjedt ez a figyelem arra is, ahogyan a cigányság a falu intézményeivel való viszonyát alakította, ahogyan a saját szűkebb lakóterét vagy a falu nyilvános tereit használta. Természetét tekintve a magyar-cigány reláció erőteljesen aszimmetrikus volt, azt lehet mondani, hogy a két világ párhuzamosan, egymástól függetlenül is működött. De ezzel együtt mindaz, ami a cigányokkal történt, amit tettek vagy mondtak, az a magyarok számára érdekes, fontos átbeszélni való és értelmezni való helyi történésnek bizonyult. S ennek eredményeként a helyi közösségi tudás részévé vált.

I. b.

Az 1989 utáni időszakban több olyan változás is történt, amely fontosnak tekinthető. A változások egyik csoportja viszonylag könnyen rögzíthető. A cigány lakosság száma

gyorsan növekedett, lakóhelyük tere fokozatosan tágul, növekszik, a falu házaiból most már olyanokat is megvásárolnak, amelyek a magyarok-lakta utcákban vannak. A falu nyilvános terében egyre gyakrabban, egyre nagyobb számban vannak jelen. Az iskolában cigány gyerekekből külön osztály szerveződött. Megjelent néhány vegyesházasság is. A példák még sorolhatók.

A látszólag jelentős változások mögött ambivalens helyzet húzódik meg. Az erőteljes aszimmetria a magyar és a cigány etnikum között továbbra is megmaradt. A sokféle felszíni változás ellenére úgy tűnik, hogy a viszony alapszerkezete alig, vagy egyáltalán nem módosult. Az igazán lényeges változásokkal akkor találkozunk, ha megvizsgáljuk a találkozási alkalmak és a közösségi tudás terén tapasztalható változásokat.

Csak utalásszerűen jelzem a legfontosabbakat:

1. Ezen a síkon azt tapasztaljuk, hogy a magyar fél oldalán fokozatosan eltűntek a cigány családokra, személyekre vonatkozó konkrét ismeretek. Egyre kevésbé emlégetik az emblematikus figurákat, a magyar családokban egyre kevésbé téma, hogy egyik vagy másik cigány családban mi történt.
2. A személyes találkozások korábbi domináns típusa (a magyar családokhoz rendszeresen bejáró cigányokkal való beszélgetések alkalmi) felszámolódott vagy lerövidült és leegyszerűsödött. Általában jellemző, hogy a találkozási alkalmak száma és típusa kevesebb lett. Ma már a magyar oldal a találkozások számának és idejének erőteljes szabályozására törekszik. (Igen gyakori a kapuk bezárása, a kikergetés). Korábban – egy hallgatólagos keretben – a találkozások gyakoriságát és időtartamát jobbra a családokhoz látogató cigány személy szabályozta.
3. Magyar oldalon az átbeszélési gyakorlat szelektívvé vált. Ma már többnyire csak az elítélendő, negatívumként kezelhető eseményekről beszélnek, azokhoz kapcsolnak értelmezéseket, és ezeket mondják tovább szomszédoknak, rokonoknak, ismerősöknek.
4. A közösségi tudásban a cigányokról alkotott kép hangsúlyozottan negatív tartalmat kapott.

II.

A bemutatott változásokban két fontosnak mutakozó trendre szeretnénk felhívni a figyelmet.

Az egyik: A cigányokkal való kapcsolatokban, illetve a magyar fél által fönntartott közösségi tudásban az egyéni, személyi paraméterekről a hangsúly fokozatosan áttevődik a „minden helyi cigányt” magába foglaló csoportra. A beszéd, a vélemény nem X-ről vagy Y-ról szól, hanem szinte mindig „a cigányokról”. Az általánossal való helyettesítés manővere – tapasztalataink szerint – megjelenik a megnevezésekben, a leírásban és az értékelésben egyaránt. Ma már négy szemközti beszédhelyzetben is a magyar fél a „ti” megjelölést használja a korábban általános „te” helyett. Az átbeszélési alkalmakban is az egyedi konkrét események, helyek, cselekedetek átminősülnek a cigányokra jellemző eseményké, a cigányok helyeivé, a cigányokra jellemző cselekedetekké. Az értelmezésben és értékelésben a minősítések szintén általánosakká és időtlenekké válnak (nem itt és most, hanem általában ilyenek és ilyenek), elszakadnak a konkrét helyektől és személyektől. Egy szemléletes példa: az élelmet kérő cigány férfit a magyar fél így küldi el: Nem adok semmit, mert nem dolgoztok, ott táncoltok a bolt előtt! A védekezésre, hogy „én nem táncoltam” a válasz tipikus: Ha nem te táncoltál, akkor táncoltak a többiek. Menj ki!

Az általánossal való helyettesítés olyan nyelvhasználati manőver, amely a diskurzust az aszimmetria megerősítésének irányába taszítja el (a stigmatizáció előtérbe kerülését támogatja), ugyanakkor magát a diskurzust koherensebbé, tömörebbé, eszközzerűbbé teszi. E természete folytán egyre kevésbé alkalmas arra, hogy a találkozások, a közeledések, a párbeszédnek eszköze legyen.

A másik fontosnak mutatkozó trend a magyar-cigány kapcsolat fokozatos etnicizálódásával kapcsolatos. Természetesen a magyar oldal a helyi cigány lakosságot korábban is „másnak” és jól körülhatárolható etnikai csoportnak tekintette. Az utóbbi évtized folyamatai azonban a cigány lakosságnak tulajdonított „etnikai identitást” még karakterisztikusabbá tették. A változás mind az értékelés, mind a forgalmazott identitásszerkezet, mind pedig a hétköznapi pragmatikus következmények tekintetében kedvezőtlen. A magyar oldal által kitermelt és fenntartott mai magyar identitáskép negatívabb, mint a korábbi volt. Maga az identitáskép kevesebb elemből áll, általánosabb, de ugyanakkor nyomatékosabban „cigány” jellegű. Végül pedig az sem lebecsülendő szempont, hogy ez a helyi szinten forgalmazott, a magyar fél által fenntartott lokális identitásba beleágyazott identitáskép a találkozási alkalmak egyoldalú csökkentését, illetve az igen erőteljes nyelvi-szimbolikus lefokozási gyakorlatot hathatósan legitimálja.

A bemutatott két trendszerű változás a lokális identitást fokról fokra „magyarabbá” teszi. Ez olyan folyamat, amelyet érdemes közelebbről is megvizsgálni. Hiszen ez a folyamat jelentheti a helyi identitás erőteljes újrendeződését, újraalapozását, megerősödését. De jelentheti (a másik etnikum identitására irányuló folytonos reflektálás révén) a saját lokális identitás lebegővé, talajtalanná válását, virtualizálódását is. Olyan kérdések ezek, amelyekről – a romániai magyar többségű települések esetében – még viszonylag keveset tudunk. Ugyanezek a kérdések fölvetődnek magyar-román interetnikus reláció esetén is. S minden bizonnyal ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata adhatna hasznos adalékokat a szórványprobléma sokat emlegetett kérdéseire is. A magam részéről abban szeretnék bízni, hogy a továbbiakban lehetőség adódik arra, hogy a lokális identitások alakulásának témakörével több kutató, módszeresen foglalkozzon.

⁵³ A székelyzsombori terepmunkámat 2000. nyarán a MTA AKM interetnikus kapcsolatokat kutató projektje támogatta. A kutatásról készült tanulmány megjelenés előtt.